K-73

"Kitabi-Dədə Qorqud"un

İzahlı lüğəti

"Azərbaycan xalqının mühüm tarix və mədəniyyət qaynaqlarından biri olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının yaranmasından 1300 il keçir. Oğuz türklərinin tarixini əks etdirən "Kitabi-Dədə Qorqud" yüksək bəşəri ideallar tərənnümçüsü kimi dünya xalqlarının mə'nəvi sərvətlər xəzinəsinə daxil olmuşdur."

("Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab Heydər Əliyevin 20 aprel 1997-ci il tarixli Fərmanından)

Kitabi - Dədə Qorqud 1300

Ш.163.11-921
К-73

AZƏRBAYCAN ELMLƏR AKADEMİYASI

NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

"KİTABİ-DƏDƏ QORQUD" DİLİNİN İZAHLI LÜĞƏTİ

AZƏRBAYCAN EA-nin
MƏRKƏZI KITABXANASININ
DILÇILIK INSTITUTUNUN FILIALI
45746

BAKI - ELM - 1999

Redaktoru:

prof. AĞAMUSA AXUNDOV

"Kitabi-Dədə Qorqud" dilinin izahlı lüğəti. - Bakı: Elm, 1999 - 204 s.

ISBN 5-8066 - 1083 - 7

Oxuculara təqdim edilən bu lüğət abidənin söz xəzinəsi barəsində ilk leksikoqrafik əsərdir. Lüğətin yazılmasından məqsəd işlənmə intensivliyindən və mənşəyindən asılı olmayaraq, bütün sözləri qeydə almaq, sözlərin dastanın dilindəki semantik və qrammatik mə'nalarını əyani göstərməkdir. Kitabda sabit söz birləşmələri, sözlərin məcazi mə'naları da verilmişdir. Lüğətdə 2400-ə yaxın sözün izahı verilir.

K $\frac{4602030000-873}{655(07)-99}$ Sifarişlə

© **"Elm" nəşriyyatı, 1999**

ÖN SÖZ

Oxuculara təqdim olunan "Kitabi-Dədə Qorqud" dilinin izahlı lüğəti qədim türk dastanına həsr olunmuş çeşidli tədqiqatlar içərisində ilk leksikoqrafik əsərdir. Məşhur türk qorqudşünası Orxan Şaiq Gökyayın öz "Dedem Korkudun kitabı"na (Istanbul, 1973) əlavə etdiyi lüğət nə qədər mükəmməl olsa da, leksikoqrafik əsərdən daha çox tarixi-müqayisəli araşdırma səciyyəsi daşıyır. Digər görkəmli qorqudşünas alim Həmid Araslının "Kitabi-Dədə Qorqud"unda (Bakı, 1962) verilmiş lüğət isə daha çox geniş oxucu kütləsinə mə'nası aydın olmayan sözləri əhatə edir və cəmi 370 sözdən ibarətdir.

Lüğətin sözlüyü Azərbaycanda nəşr edilmiş Dədə Qorqud dastanlarının hələlik sonuncusu və məncə, ən mükəmməli olan "Kitabi-Dədə Qorqud" (Bakı, 1988. Tərtib, transkripsiya, sadələşdirilmiş variant və müqəddimə professorlar Fərhad Zeynalov və Samət Əlizadənindir) əsasında hazırlanmış və misallar da həmin kitabdakı mətndən seçilmişdir. Lüğət abidənin söz xəzinəsi barədə elmi-tədqiqat işi olmaqla bərabər, oxuculara əsərin dili ilə bağlı konkret leksik mə'lumat verən mənbə kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Lüğətin yazılmasından məqsəd eyni zamanda işlənmə intensivliyindən və mənşəyindən asılı olmayaraq, bütün sözləri qeydə almaq, sözlərin dastanın dilindəki semantik və qrammatik mə'nalarını nümayiş etdirməkdir. Lüğətdə sabit söz birləşmələri, sözlərin məcazi mə'naları da verilmişdir.

Lüğətdə 2400-ə yaxın (2392) sözün izahı verilir.

Lüğəti Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Azərbaycan dili tarixi şö'bəsinin əməkdaşları: professor Sevil Mehdiyeva (*e,z,l,c,ş.*), professor Rəhilə Məhərrəmova (*t,x,*), filologiya elmləri doktorları Əvəz Sadıqov (*a,v,s,ü*), Afina Əlizadə (*y,u,ç*), filologiya elmləri namizədləri F.L.Parənci (*q,ğ,d,m,p,f*), Vahid Adilov (*b,ə*), Fazil Əhmədov

(*k,g*), Məhərrəm Əhmədov *(n)*, Jalə Qəribova (*r,i,h,j*), Reyhan Mədətova (*o, ö* hərfləri) tərtib etmişlər.

Gözə dəyən nöqsanları İnstituta (*H.Cavid prospekti, 31, V mərtəbə, Dilçilik İnstitutu, tel.: 39-35-71*) çatdıranlara təşəkkür və minnətdarlığımızı əvvəlcədən bildiririk.

REDAKTOR

LÜĞƏTİN QURULUŞU

1. Lüğətdə baş sözlər müasir Azərbaycan əlifbası ardıcıllığı ilə verilir.

2. Baş sözlərin əvvəlcə qrammatik, sonra isə mənşəcə mənsubiyyəti göstərilir.

3. Sözün qrammatik mənsubiyyəti müvafiq ixtisarlarla göstərilir: isim-is., sifət-sif., say-s., əvəzlik -əv.,fe'l-f., zərf-z.,köməkçi nitq hissələri: qoşma-qoş., bağlayıcı-bağ.,ədat-əd., toponim-top., antroponim-antr., zoonim-zoon., vokativ-vok.;

4. Sözün mənşəyi ərəb sözləri qarşısında ə., fars sözləri isə fars kimi şərti ixtisarlarla, komponentlərdən biri fars, biri ərəb dilinə mənsub olan mürəkkəb sözlərin mənşəyi ə. fars şəklində işarələnir;

5. Bir neçə yazılış forması olan sözlər arasında paralel (//) işarəsi qoyulur;

6. Söz əvvəlində fonetik variantın abidədə olan variantı verilir və həmin sözün müasir variantına baxılır:

tağ//dax//dağ

7. Baş söz kimi verilmiş ərəb və fars sözünün müasir Azərbaycan dilində sinonim variantı olduqda mə'na həmin sinonimlə verilir;

8. Lüğətdə omonimlər roma rəqəmləri ilə ayrı-ayrı verilir: yüz I is. çöhrə, üz; yüz II s. yüz (100).

9. Baş söz çoxmə'nalıdırsa, onun mə'na çalarları ərəb rəqəmləri ilə baş sözün yuvasında verilir;

10. Baş sözün məcazi mə'nada işlənməsi məc. işarəsi ilə göstərilir;

11. Fars dili izafətləri birinci sözün maddəsində verilir;

12. Lüğətdə *mən, sən, o* şəxs əvəzliklərinin N_1 -sağırnun ilə ifadə olunan qədim yönlük hal forması ba- N_1a, saN_1a/ /sağa, ona, ana/ baş söz kimi təqdim olunur, qarşısında izahı və müasir yazılış forması verilir;

13. Lüğətdə fe'llər məsdər şəklində verilir;

14. Baş söz sabit söz birləşməsi daxilindədirsə, baş sözdən sonra iki nöqtə qoyulur, sonra sabit birləşmə verilir. Namaz is.ə; namaz qılmaq.

15. Lüğətdə fe'li birləşmələr ✧ romb, ismi birləşmələr □ işarəsi ilə verilir.

LÜĞƏT

A

A n. Çıqsun bənim kor gözüm, *a* Dirsə xan, yaman səkrir (38); *A* baba, eşidürəm (71).

ABDƏST is.fars. ✧ Abdəst almaq - namazdan qabaq əl-üzünü yuma, dəstəmaz. Arı sudan *abdəst aldılar* (50); Qalın Oğuz bəgləri arı sudan *abdəst aldılar* (66).

AV is.ov. Oğlan sağdır-əsəndir, *avdadır* (38). ✧ Av avlamaq - ov etmək. Sən var ikən av *avladı,* quş quşladı (37). ava binmək - ova getmək üçün atlara minib yola çıxmaq. Bəglər həb ava bindi (54); "Mərə, sabah şahinləri al, xəlvətcə *ava binəlim!*" - dedi (16); ava çığmaq - ova çıxmaq. Ala tağa ala ləşkər *ava çıqdı* (42). Baybörə bəgin oğlı atlandı, *ava çıqdı* (53).

AVAZ is.fars. Səs, səda. *Avazım* gödəlmədin, ünim boğulmadın bir atdır, əlümə girdi, ilətim, saqlıyayım, - dedi (60); *Avazı* qaba köpəklərə qoğa salan! (45). ✧ avaz vermək - səs vermək. Aydır: "Qanğınuza yapışurlarsa, "Qazan bəgün xatunı qanğınızdır, qırq yerdən *avaz* verəsiz", - dedi (46); avaz gəlmək - səs gəlmək. Qırq yerdən *avaz* gəldi (46).

AVANMAQ f.Sınmaq. Dürtüşərkən ala göndərin *avanmasun*! (51).

AVIC is. Ovuc. *Avcına sığmayan* əlüklü oxdı (100).

AVLAMAQ f. Ovlamaq. Arqubeli Ala tağı *avlıyuban* aşmağım yoq (107).

AVLANMAQ f.qay.n. Ovlanmaq. Sən gedəli, xanım, arqurı yatan Ala tağlarun *avlanmamışdır* (105).

AVSAL sif. ✧ Avsal olmaq - övsəl olmaq, xəstələnmək. *Avsal* olmış tana kibi ağzının suyı aqdı (87).

AVÇI is. Ovçu. Mərə dadı, mən *avçı* degiləm (54); *Avçılardan* ayru dilbəndi boğazına keçdi (105).

AĞ sif. Ağ. Bərü gəlgil, *aq* südin əmdigim, qadınum ana! (39).

AQ-BAN//AĞ-BAN sif. Dik. Babamın *ağ-ban* evindən çıqardım (93); Gögdən ildırım *ağ-ban* evim üzərinə şaqır gördüm (44).

AQAN fe'li sif. Axan. *Ağan* turı sulardan xəbər keçə... (37); Qamən *aqan* görkli suyın qurumasın! (41).

AQ QAYA is. Yer adı. *Aq qayanın* qaplanının erkəgində bir köküm var. Ortac qırda sizin keyiklərinüz turğurmıya (118).

AQIN is. Çapqınçılıq. Basat şimdi *aqından* gəldi (99); □ Aqın çapmaq - çapqınçılığa getmək. Qanturalı aydır: "Baba, yelisi qara Qazlıq atuma əyər salayım, qanlu kafər elinə *aqın* çapayım (86); aqın diləmək - izn istəmək. Bayındır xandan *aqın* dilədi (94); aqın vermək - izn vermək. *Aqın* verdi (100).

AQINDILI sif. Coşub-daşan. *Aqındılı* görklüsuyını keçməgə gəlmişəm (56); *Aqındılı* görklü suyımın taşqunı qardaş! (100).

AQINÇI is. Döyüşçü. *Aqınçılar* kafərin elin-günün urub qızın-gəlinin əsir etdilər (109); *Aqınçı* dərildi. Üç yüz say cidalu yigit bunın yanına cəm' oldı (110).

AQITMAQ f. Axıtmaq. Qamın aqan yügrək sudan bir oğul *aqıtdınsa,* degil mana! (38).

AQLI sif. Ağlı. *Aqlı,* qaralı seçilən cağda (37).

AQMAQ f. Axmaq. Nə Qazlıq tağı *aqar* sənin suların? *Aqar* kibi aqmaz olsun! (39); *Aqub* gedən arı sudan abdəst aldı (76).

AQSƏQA is. Qala adı. Məgər Başı açuq Tatyan qəl'əsindən, *Aqsəqa* qəl'əsindən kafərin casusı vardı (69).

AQ HASAR is. Qala adı. *Ağ hasar* qəl'əsinin bürcin yıqdım (118).

AQÇA is. Pul. Ağır xəzinəsini, bol *aqçasını* yağmaladılar (42); Kafər dəxi düşübən bir yerdə *aqça* ülüşməkdəydi (53).

AĞ sif. 1) Ağ. *Ağ* südin toya əmzirsə, ana görkli (33); Bir yerdə *ağ* otağ, bir yerdə qızıl otağ, bir yerdə qara otağ qurdırmışdı (34); 2) Hündür. Bayındır xanın *ağ* meydanında bu oğlan cəng etmişdür (36); *Ağ* meydanın ortasında baxdı-turdı (36); □ ağ alınlu. *Ağ alınlu* Bayındırın divanına varmağım yoq (107); ağ birçəklü. *Ağ birçəklü* anan yeri behişt olsun! (41); ağ yeləklü - ağ lələkli. *Ağ yeləklü* ötgün oxın mana vergil (107); *Ağ yeləklü* ötkün oxlar atışaydıq (108); ağ saqallu. *Ağ saqallu* baban yeri uçmağ olsun! (41); *Ağ saqallu* qocanın ağzın sögdi (37);

Ağ saz - böyük meşə. *Ağ sazın* aslanında bir kökum var (118); Ağ sunqur - quş adı. *Ağ sunqur* quşı erkəgində bir köküm var, Ala ördək, qara qazun uçurmıya (119); Ağ-boz - ağ-boz (rəng) Çaparkən *ağ-boz* atın büdrəməsün! (41); *Ağ-boz* atlar çapdırır alpanlar gördüm (95).

AĞ MƏLİK ÇEŞMƏ is. Şəxs adı. *Ağ Məlik Çeşmə* qızına nigah edən... İlək qoca oğlı Alb Ərən çapar yetdi (50).

AĞA is. Ağa. Qaragünə oğlı Qarabudağ aydır: "*Ağam* Qazan, məsləhətdir" (42); *Ağanuzın* ətməgi sizə halal olsun! (60).

AĞAYIL is. Yaylaq. *Ağayıldan* tümən qoyun gedərsə, mənim gedər (40); *Ağayılda* ağca qoyunım sana şülən olsun! (66).

AĞARMAQ f. Ağarmaq. Saqalım *ağarduğın* nə bəgənməzsən? (80).

AĞAC is.1) Ağac. Gəl, bu *ağac* dibində enəlüm, yeyəlim, - dedi (46); *Ağac* gəmiləri oynadan su! (44). 2) Məsafə ölçüsü. Kafərlər yedi *ağac* yer qarşu gəldilər (87).

AĞARMAQ f. Ağarmaq. Dölimindən *ağarsa*, baba görkli (33).

AĞIZ is. 1) Ağız. Dəli Qarcar *ağzın* köpükləndirdi (55); *Ağzın* qurısun, çoban! (45): ✧ ağız açmaq. *Ağız açub* ögər olsam, üstimizdə Tənri görkli! (32); □ ağzı dualı. Ola kim, bir *ağzı dualının* alqışilə Tənri bizə bir yetman əyal verə,- dedi (35); Ağız-dil. *Ağız dildən* bir qaç kəlmə xəbər mana! (39); 2) Sərhəd. Toğuz tümən Gürcüstan *ağzına* varub qondı (104); Ağam Qazan, sası dinlü Gürcüstan *ağzında* oturarsan (42).

AĞIZLI sif. Özündən deyən. *Ağızlılar* bu suyımdan içdiki yoq (56).

AĞIL is. Qoyun saxlanan yer. *Ağılın* qapusını bərkitdi (43); Arqasını urub, bərk *ağılın* ardın sökən! (45).

AĞILMAĞ is. Uca taxt. Sən gedəli *ağılmağım* gökdə ikən yerə endi (75).

AĞIR sif. 1) Böyük çəkisi olan. *Ağır* yüklər zəhmin qatır bilür (32); Mancılığı *ağır* taşdan ğızıldayub qatı enən (90); 2) məc. Qiymətli. *Ağır* xəzinə, bol ləşkər alayın (38); *Ağır* xəzinəsini, bol aqçasını yağmaladılar (42); 3) məc. Zəngin. *Ağır* qonaqlıq eylədilər (55); 4) məc. Əziz, şad. Məgər ol gün kafərlərin *ağır* günləriydi. Hər biri yeməkdə-içməkdə idi (58); ✧ ağırlıq etmək - hörmət qoymaq. Taş Oğuz bəglərinə *ağırlıq edüb* toyladı (124); □ ağır-ulu - zəngin. *Ağır-ulu* divanım sürülmədi (75).

AĞIRDMAQ f. Ucaltmaq. Anlar dəxi çəri dərüb, borı *ağırdan* Qazana qarşu gəldilər (126); Borı *ağırdıb* köçdilər. Yola girdilər (119).

AĞIRLAMAQ f.Əzizləmək... Ol anı yedirər-içirər, *ağırlar*-əzizlər, göndərər (33).

AĞLAMAQ f. Ağlamaq. Qara başım qurban olsun bu gün sana! -dedi, zarılıq eylədi, *ağladı* (38); Mənim üçün *ağlamıyasan*!(47); □ ağlar-bozlar - ağlayıb inləmək. "Qardaş Beyrək" - deyü *ağlar-bozlar* (60); ağlayıbanı-sıqlayıbanı - ağlayıb sızlamaq. *Ağlayıbanı-sıqlayıbanı* evinə gəldi (57).

AĞLAR fe'li sif. Ağlayan. Yedi qız qardaşın yedi yol ayırdında *ağlar* gördüm, Bamsı! (59).

AĞLAĞAN is. Yer adı. Kafər sərhəddinə Cızıqlara, *Ağlağana*, Göğçə tağa aluban çıqayın (69).

AĞLATMAQ f.icb.n. Ağlamağa məcbur etmək. "Baba" deyü *ağlatdılar*, "ana" deyü bozlatdılar (71); Qara gözlü qız qartaşumı *ağlatmağıl* (74).

AĞLAŞMAQ f. müşt.n. Bir yerdə ağlamaq. Həp anda olan bəglər *ağlaşdılar* (125); Bunı eşidicək qırq yigit *ağlaşdılar* (88); □ ağlaşmaq-bögürişmək - ağlaşmaq-hönkürmək. Muradınaməqsudına irməyən yalnuz qardaş! - deyib *ağlaşdılar-bögürişdilər* (58).

AĞLI sif. Ağlı. *Ağlı*, qaralı seçən çağda (34).

AĞMAQ f. Qalxmaq. Şahin pərvaza *ağdı* (116).

AĞRILMAQ f. Qaldırılmaq. Altun-tuc borılar *ağrıldı* (115).

AĞRIMAQ f. Ağrımaq. Yata-yata yanımız *ağrıdı* (42).

AĞCA sif. Ağappaq. *Ağca* qarlar yağmış, dizə yetmiş (65); Sarı yılan soqmadın *ağca* tənim qalqub şişər (38); Mərə, saqalcığı *ağca* qoca (80); □ ağca tozlu - ağappaq tozlu. *Ağca tozlu* qatı yayım zarı-zarı inlər (108); Ağca Qala - Yer adı. *Ağca Qala* Sürmələyə gəlüb, Qazan qırq otaq dikdirdi (78).

AD is. Ad. Ata *adın* yüridəndə dövlətlü oğul yeg (32); ✧ ad qazanmaq - ad çıxarmaq. Sağım ələ baqduğımda Qartaşım Qaragünəyi gördim, - Baş kəsübdir, qan dökipdir, Çöndi alubdır, *ad qazanubdır* (69); ad qoymaq - adlandırmaq. Dədəm Qorqut gəlsün, bu oğlana *ad qosun* (36); Dədəm Qorqud gəldi, oğ-

lana *ad qodı* (54); adı çıqmaq - şöhrət qazanmaq, məşhur olmaq. Ər malına qıymayınca *adı çıqmaz* (31); □ adı bəllü - məşhur, hamının tanıdığı. İç Oğuzda, Taş Oğuzda *adı bəllü.* Aruz oğlı xanım Basat, mana məđəd! - dedi (100).

ADAĞLU//ADAXLU sif. Adaxlı. *Adağlusından* ərgənlik bir qırmızı qaftan gəldi (57); Baqdı-gördi bu otağ Banıçiçək otağıymış ki, Beyrəgin beşikkərtmə nişanlısı, *adaxlusıydı* (54).

ADAM is. ər. Adam; Ölən *adam* dirilməz, çıxan can gerü gəlməz (31); *Adam* içməyən acı sular sızınca, sızmasa, yeg (32); ✧ adam almaq - adam əsir götürmək. Yol kəsdi, *adam aldı,* böyük hərami oldı (99); adam salmaq - adam göndərmək. *Adam saldı,* əmmisini oxudı, gəldi (119); Təkur *adam saldı,* "Kim idügin bilün!" - dedi (116).

ADƏM is.ər. Peyğəmbər adı. *Adəmə* sən tac urdun, Şeytana lə'nət qıldın (96); □ adəmilər əvrəni - igid. *Adəmilər əvrəni* Dəli Domrul əlin əlinə çaldı, qas-qas güldi (80).

ADLU sif. Adı olan. Beyrək *adlu* bir yigidə buluşdınmı? (61).

AZAD sif. fars. Sərbəst: ✧ azad eləmək //eyləmək - xilas etmək, qurtarmaq. Qırq baş qul, qırq qırnaq oğlı Uruz başına *azad elədi* (50); Qırq evli qulla qırq cariyə oğlı başına çevirdi, *azad eylədi* (78); azad olmaq - azadlıq əldə etmək, sərbəst olmaq. Anun canı *azad olsun*! -dedi (81).

AZĞUN sif. Azmış, yolunu itirmiş. İtüm ilə bir yalaqda yundum içən *azğun* kafər (43); □ azğın dinlü - pozğun dinli. *Azğun dinlü* kafərlərə bir oğul tutdırdınsa, degil mana (73); *Azğun dinlü* kafər bunaldı, oxa girdi (71).

AZMAQ f. 1) Azmaq, yolu itirmək. Qarannu dün içində yol *azsan,* umun nədir? (102); *Azıb* gələn qəzayı tənri savsın, xanım, hey! (32); 2) məc. Doğru yoldan çıxmaq, yanılmaq, sapmaq; Ay əməl *azmış,* fe'li dönmüş, qadir allah ağ alnına qada yazmış! (56); Əməlinmi *azdı*? Fe'linmi *azdı*? (56).

AZNAUR sif. Gürcü. Cənab, əsilzadə, ağa. Şökli Məlik aydır: "Mərə, *aznaur,* nə heyfimiz qaldı?" (43).

AZUĞ is. Azuqə. Yedi günlik *azuğla* çıqayın (69).

AY I is. Yer kürəsinin peyki. *Aydan* arı, gündən görkli qız qardaşın Banıçiçəgi Bamsı Beyrəgə diləməgə gəlmişəm! dedi (56).

AY II is. İlin bölündüyü on iki hissədən hər biri. Toquz *ay* tar qarnımda götürdigim oğul! (82); Bir *ay* baqsun, bir *ayda* varmazsam, iki *ay* baqsun! (75).

AY III vok.söz. Görərmisin, *ay* oğul, nələr oldı?! (40); Babası aydır: "*Ay* oğul, Banıçiçəgin bir dəli qartaşı vardır, adına Dəli Qarçar deyirlər (55).

AYA I is. Yiyə. Qonur atın *ayası*! Xan Uruzın babası, Xanım Qazan, ünim anla, sözüm dinlə! (63).

AYA II is. Sapanın gözü. Qoyun diməz, keçi diməz, sapanın *ayasına* qor atar, kafəri yıqar (44); Ərənlər əvrəni Qaraquc çoban sapanın *ayasına* taş qodı, atdı (43).

AYA SOFYA. Kilsə adı. Yol üzərində kafərin *Aya Sofyası* vardı (119).

AYAQ I is. Ayaq, bədən üzvü. *Ayağının* sınduğını kimsəyə demədi (106); Buğa *ayağ* üstinə turamadı, düşdi (36); ✧ ayağa düşmək-yalvarmaq. Beyrəgin *ayağına düşdilər* (66); Qazanın *ayağına düşdilər,* suçların dilədilər, əlin öpdilər (126).

AYAQ II is. Qədəh, badə. Altun *ayaq* sürahilər düzülmüşdi (42); Altun *ayağı* əlindən yerə çaldı (53).

AYAQLILAR sif. Ayağı olanlar. *Ayaqlılar* buraya gəldigi yoq (56).

AYĞIR is. Döllük erkək at. Təpəl-qaşğa *ayğırına* Tondaz bindi (42); Baybörənin oğlıyçun bir dəniz qulunı boz *ayğır* aldılar (52-53).

AYĞIRLIQ sif. Döllük erkək atı olan. Bunun adı Boz *ayğırlıq* Bamsı Beyrək olsun! (54).

AYĞIRGÖZLÜ is. Çay adı. Kafərləri it ardına burağıb xorlıyan, eldən çıqub *Ayğırgözlü* suyından at yüzdürən, əlli yeddi qəl'ənin kəlidin alan, Ağ Məlik Çeşmə qızına nigah edən Sufi Sandal Məlikə qan qusdıran, qırq cübbə bürünüb otuz yeddi qəl'ə bəyinin məhbub qızlarını çalub bir-bir boynın qucan, yüzində-todağında öpən İlək qoca oğlı Alb Ərən çapar yetdi (50).

AYD is. Ayıtmaq fe'lindən. Şayiə. Ulu-kiçi qalmıya, söz *aydına,* Qarı-qoca qalmıya - qu *aydına* (89); ✧ aydı vermək - demək, danışmaq. Gazi ərənlər başına nə gəldigin *aydı* verdi (103).

AYDIN is. İşıq. Görər gözüm aydını oğul! Tutar belüm qüvvəti oğul! (66); Qarannulıca gözlərim *aydını* oğul! (72).

AYİŞƏ is. ər. Şəxs adı. *Ayişə* ilə Fatimənin nigahı su! (44); Ol *Ayişə*, Fatimə soyıdır, xanım (33).

AYIL is. Aul. Qara *ayılum* qoyunını yüklü qodum, Qoçmıdır, qoyunmıdır, anı bilsəm (97); Ağ *ayıldan* tümən qoyun vergil (36).

AYILLU sif. Aullu. Qara *ayıllu* qoyunını yüklü qodun, qoç oldı! (97).

AYIRD is. Ayırıcı. Varayın anı anası yanından alayın, qılıcla paralıyayın, altı bölük edəyin, altı yolın *ayırdında* bırağayın (72); Yedi qız qardaşın yedi yol *ayırdında* ağlar gördüm, Bamsı! (59).

AYIRMAQ f. Ayırmaq. Axır vəqtində arı imandan *ayırmasun*! (67); Dəf'i Basat qoçı basub boğazladı, dərisini yüzdi, quyruğilə başını dəridən *ayırmadı*, içinə girdi (101).

AYITMAQ f. Demək. El-evünüzdə çalıb-*ayıdan* ozan olsun! (32); Əlin bögrinə urar, aydar (33).

AYNA zərf. Cümə (günü). Sağış günündə *ayna* görkli, *ayna* güni oqıyanda qütbə görkli (32).

AYNA MƏLƏK is. Şəxs adı. *Ayna Mələk*! Qutlu Mələk! Ölməgə-yitməgə getməmişdim, yatacaq yerim genə bu xərab olasıydı (33).

AYRAN is. Ayran. Acı *ayran* tökiləndə çap-çap içən! (45).

AYRIQ is. Başqaları. Adaxlusın *ayrıqlar* alurkən tutub alan (120); ✧ ayrıq girmək - ayrılıq olmaq. Mana tutan gərdəgə *ayrıq* girsün! (75).

AYRILIQ is. Ayrılıq. Əlaqibət, uzun yaşın ucı ölüm, axırı *ayrılıq* (126).

AYRILMAQ f. Beyrək qızdan *ayrılub*, evlərinə gəldi (55); Bəg nökərindən, nökər bəgindən *ayrıldı* (50).

AYRI//AYRU zərf. Ayrı. Avçılardan *ayru* dilbəndi boğazına keçdi (105); Qaçan-gedən sənin ağan degil, *ayrıdır* (111).

AYRU-AYRU zərf. Ayrı-ayrı. *Ayru-ayru* yollar izin dəvə bilür (32).

AYTIŞMAQ f. Dindirmək, danışdırmaq. Altmış bin ər gördümsə, *aytişmadım* (117).

AL I sif. Qırmızı. *Al* şərabın itisindən içərlərdi (40); □ al qanatlu - Qırmızı qanadlı. Mərə, *al qanatlu* Əzrayil sənmisən? (80); Al yanaqlı - qırmızı yanaqlı. Güz almasına bənzər *al yanaqlım*! (35)

AL II is. Hiylə. ✧ Al eyləmək - hiylə işlətmək. Namərd tayın *al* eyləmiş (125).

ALA I sif. Böyük. *Ala* seyvanı gög yüzinə aşanmışdı (34); *Ala* tağa *ala* ləşkər ava çıqdı (54); □ ala-gen - Böyük, geniş. *Ala-gen* sığın-keyik qovar idim (93).

ALA II sif. Qarışıq rəngli. □ ala gözlü - açıq mavi gözlü. Ağ yüzlü, *ala gözlü* gəlinlər gedərsə, bənim gedər (40); Xəbəri yoq ki, alacığı *ala gözli* qızın otağı olsa gərək (54); □ ala tan - alaqaranlıq vaxt. *Ala tanda* yerindən turı gəldik oğulı tutdurdunmı? (91)

AL-ALA sif. İri, çox böyük. Ban *al-ala* ev yanında dikilsə, gərdək görkli (33).

ALA-ALA sif. Böyük-böyük. *Ala-ala* göndərlər süsəldi (50).

ALAY is. Böyük dəstə, izdiham, çoxlu miqdarda adam. Bir ağ sançaqlu *alay* çıqdı (120); Oğlan gördi kim, bir *alay* atlu gəlür, sıçradı (113); ✧ alay bağlamaq - Dəstə bağlamaq, dəstə düzəltmək. *Alaylar* bağlandı, qoşunlar düzüldi (126); *Alay bağladı*-turdı (120); Gördi, kafərlər *alay bağlamış* gəlürlər (113).

ALAY-ALAY zərf. Dəstə-dəstə, böyük dəstələr halında, izdihamla. Bu məhəldə Oğuz ərənləri *alay-alay* gəldi (120).

ALAN sif. Hündür. Qazan Gög *alan* çəmənə çadır dikdirdi (126).

ALAN-ALÇAQ sif. Hündür-alçaq. *Alan-alçaq* həva yerdən gələn arğış! (58)

ALAN SABAH zərf. Sübh tezdən. *Alan sabah* yerindən turan qızlar! (62); *Alan sabah* turmışsan, ağ ormana girmişsən (63)

ALAR SABAH zərf. Sübh tezdən. *Alar sabah* Dərsə xan yerindən uru turdı (37); *Alar sabah* sapa yerdə dikiləndə ağ ban evli (63).

ALAR TANLA zərf. Səhər tezdən. *Alar tanla* yerimdən turduğum səninçün (75); *Alar tanla* yerindən turan yigit, nə yigitsən? (121)

ALACA sif. Böyük. Parasarın Bayburd hasarından pırlayıb uçan, at *alaca* gərdəginə qarşu gələn Qalın Oğuz imrənçisi, Qazan bəgin yınağı Boz ayğırlu Beyrək çapar yetdi (77); Yedi bin qaftanının ardı yırtıxlu, yarımından qara saçlu, sası dinlü, din